

Екатерина И. ЯКУШКИНА*
Московский государственный университет
имени М. В. Ломоносова
Филологический факультет

Оригинални научни рад
Примљен: 29. 3. 2021.
Прихваћен: 28. 4. 2021.

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ПОДАТАКА СРПСКИХ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИХ ЛЕКСИЧКИХ АНКЕТА

У раду се описује истраживање лексике српских говора, извршено на материјалу, који је прикупљен на основу „Српскохрватског дијалектолошког атласа“ уз помоћ анкетирања изворних говорника дијалеката (укупно 370 питања). Истраживање је засновано на анализи 10 анкета из Босне, Херцеговине, Војводине, северозападне и југоисточне Србије и Косова и Метохије. У истраживању се примењују два главна метода: поређење дијалекатске лексике из анкете са стандардном лексиком и међусобно поређење анкета дијалекатске лексике. На основу овог поређења израчунавају се статистички показатељи разлика између лексике из анкете у односу на стандардну лексику, као и лексику других говора. У шумадијско-војвођанској и западнобосанској анкети разлике у односу на стандардну лексику износиле су приближно по 5%, у призренско-тимочким – 10–17%. Међусобне разлике међу анкетама чине 10–30%. У раду су издвојене лексичке карактеристике појединих говора. Запажа се очуваност архаизама у западнобосанској и призренско-тимочким областима, висок степен варијативности лексике у Босни.

Кључне речи: српски језик, лингвогеографија, дијалекатска лексикологија.

1. *Грађа и методи истраживања.* Истраживање је посвећено одређивању карактеристичних лексичких ознака појединих ареала на српској територији. С овим циљем је прикупљена грађа према упитнику састављеном на основу лексичких питања „Српскохрватског дијалектолошког атласа“ (Упитник за СДА).

Првобитно смо укључили у упитник сва лексичка (L) и семантичка (Sm) питања атласа (око 600). Током апробације упитника, коју смо извршили у селима Кола и Ситница у западној Босни (мај 2019. године), број питања је смањен у циљу олакшања теренског истраживања. Углавном, искључена

*jkatia@yandex.ru

су семантичка питања, као и питања, која су, како смо претпоставили, мање релевантна с лингвогеографске тачке гледишта (*отврати, опет, онда, пре, после, тако, толико, редак, дубок, низак* и др.). Коначна верзија упитника укључује 370 питања. Спроведена су два теренска истраживања: у селима Кола и Ситница код Бање Луке, у селима Шеховци, Подрашница и Барачи у околини Мркоњић Града. Осим тога, искористили смо неколико анкета, које је аутор овог рада попунио у индивидуалним разговорима с изворним говорницима одређеног дијалекта, као и оне које су на молбу аутора попунили српски лингвисти (с. Госпођинци у Бачкој, анкету је попунила др Гордана Драгин, с. Бела Црква у Рађевини, анкету је попунила др Мирјана Петровић-Савић, с. Штрпце на Косову анкету је попунила Анђела Реџић, с. Горњи Стрижевац у Лужници, анкету је попунио др Љубисав Ћирић, с. Доњи Присјан у Заплању, анкету је попунила др Тања Милосављевић).¹ Истраживање је засновано на грађи са територије источнохерцеговачког, шумадијско-војвођанског и призренско-тимочког дијалекта.

Приликом описивања теренске грађе коришћена је следећа методика. Ради одређивања лексичке специфичности српског говора упоређујемо лексику забележену у анкети из неког села с лексиком српског стандардног језика, посведоченом у речнику РСЈ 2007. Користимо такво поређење да бисмо приликом описа анкета из разних села могли имати показатељ *tertium comparationis* и лакше поредити лексичке типове разних говора. Овај показатељ указује на степен сличности или удаљености одређеног говора од опште-српског речничког фонда и уз његову помоћ се могу упоређивати говори који припадају разним дијалектима. Речи из диференцијалног дела смо проверили према дијалекатским речницима ради проналажења у говору локалних речи и речи шире дијалекатске дистрибуције. Следећа етапа анализе је подразумевала опис лексичког варирања унутар једног дијалекта и одређивање његових заједничких карактеристичних ознака. С овим циљем упоређене су анкете различитих говора које припадају истом дијалекту. У завршној фази анализе лексика истраживаног дијалекатског типа је упоређена с лексиком говора који припада другом дијалекатском типу, и издвојене су изоглосе, које ове говоре супротстављају.

2. *Резултати истраживања. Показатељ разлика лексике одређеног говора у односу на стандардну лексику.* Израчунато је да разлике у лексици анкета са територије шумадијско-војвођанског дијалекта у односу према стандардној лексици износе око 5%; разлике западнобосанске лексике чине 20%, с тим што 16% припада дублетним паровима (када се у говору употребљава и дијалекатска и стандардна реч); разлике призренско-тимочке лексике износе 10–17% (најмање разлика је забележено у Штрпцу, у призренско-јужноморавском говору, док је највише разлика у Горњем Стрижевцу, у лужничком говору). Највећи део дијалектизама (односно речи, које нису посведочене у РСЈ 2007) у сваком истраженом говору сачињавају дијалектизми широке

¹ Изражавам дубоку захвалност професору Слободану Реметићу, који је организовао прикупљање грађе, као и свим колегама, који су прихватили да попуне упитник и помогли организацију теренских истраживања.

територијалне дистрибуције (заступљеност лексема у српским говорима је проверена према дијалекатским речницима). Локализмима, који нису пронађени у другим говорима, припада обично 1–2% од укупног броја лексема у анкети².

Дијалектизми, односно лексика по којој се разликује анкета у односу на речник стандардног језика, чешће припадају следећим тематским групама: „делови тела”, „породица”, „одећа”, „кућа”, „припремање јела”, „животиње”, „биљке” (према подацима из пет анкета). Дијалектизми су ређе присутни у групама „земљорадња”, „птице”, „дрвеће и воће”, „поврће и цвеће”, „занати”, „природа”, „друштвени живот”. Најстабилнија је по саставу тематска група „природа”, у њој се садржи највећи број прасловенских речи. Већину дијалектизама чине лексички дијалектизми; творбени и семантички бројчано знатно заостају за лексичким.

Показатељ разлика између појединих говора. Истраживање је показало да лексичка варијација унутар западнобосанског корпуса између најсевернијег (Кола) и најјужнијег (Бастаси) истраженог села износи 10%. Лексика села у околини Мркоњић Града показује сличности и с лексиком Кола и с лексиком Бастаса (примере в. у: Јакушкина 2020: 201–202). Варијације унутар шумадијско-војвођанског корпуса (између анкете с. Госпођинци и с. Бела Црква) чине 27%, али 10% отпада на одговоре који се делимично подударују, када су у једном говору забележене две лексеме, а у другом једна. Један део лексике села Госпођинци (7% од укупног броја одговора), која није карактеристична за Белу Цркву, употребљава се у оближњем г. Осечина. То значи да супротстављеним диференцијалним лексемама говора села Госпођинци и говора Рађевине и Осечине припада 10% лексике. Варијација између западнобосанског говора Бастаса и шумадијско-војвођанског говора Беле Цркве износи 16% (Јакушкина 2020а).

Карактер разлика и њихова лингвогеографска интерпретација. Разлике у одговорима испитаника, када су блиски говори у питању, делимично су повезане с употребом у говору једне од две опште српске варијанте назива за нешто (уп. *диванити* – *приповедати*, *бринути се* – *секирати се*, *мати* – *мајка*, *муж* – *човек*, *друм* – *пут*, *свршетак* – *крај*, *новци* – *паре* и др.). Други разлог за варијативност се састоји у предности коју говор даје лексеми, која је позната и другом говору али ређе се у њему употребљава. Наиме, у више случајева Речник српских говора Војводине потврђује употребу у војвођанским говорима оних лексема које су карактеристичне за Белу Цркву, али нису посведочене у анкети из Госпођинаца (Јакушкина 2021). Структура упитника, који садржи значења, која имају и стабилан, и варијативан лексички израз, има утицај на добијене статистичке податке. Врло варијативним номинацијама припадају, на пример, називи за празан кукурузни клип (босан. *отач*⁽⁴⁾)

² Подвући ћемо да добијени статистички подаци пре свега карактеришу *анкету* и тек посредно (релативно) могу карактерисати говор или дијалекатски тип. С обзиром на ову чињеницу ваља разматрати врло низак показатељ разлика између стандардне и призренско-тимочке лексике. Добијене бројке су, вероватно, везане за чињеницу да анкете обухватају лексичко језгро говора, чија је варијативност мања него у другим деловима речника.

на, комуш^(u)на, курзовна, комуша, текун, херц. кочење, кужељина, војв. шапурика, мачв. чоков, окомак, призр.-тимоч. кордељ, кужљинка). Типологија лексичког варирања (која значења су у упитнику лексички најстабилнија, а која показују парадигму номинација) представљају посебан лексиколошки задатак.

Мањи део разлика припада ареолошки супротстављеним лексемама. Знатан део таквих лексема је картографисан у Општесловенском лингвистичком атласу (*обрва – већа, власи – коса, губица – усна, јетра – џигерица, бедро – бутина, заручница – вереница, пир – свадба, медведица – мечка, шишимши – слепи миш, певац, ороз – петао, прстењак – домали прст, зоб – оvas, зеље – купус, резати – сећи* и др. (в. детаљније Јакушкина 2018), ови парови углавном одражавају подељеност српских говора на западне и источне или пак на централне и периферијске). Као стриктне изоглосе западнијих и источнијих говора такође се могу издвојити парови *мучати – ћутати, цура – девојка, пунац – таст, гра – пасуљ, рижа – пиринач, пура – качамак, натра, тара – разбој, гулити – љушити, мрква – шаргарепа, локва – бара* и др.

Лексичке карактеристике појединих група говора.

Анализа анкета је показала да су:

- 1) за западнобосанске говоре карактеристичне следеће особине:
 - а) присуство лексичких архаизама, које је у источнијим српским говорима потиснула позајмљена лексика (*мрква, гра, жељезо, лаче, плата, жлица*);
 - б) већа варијативност лексике: *лубеница – бостан, ручник – пешкир, рубац – марама, мост – ћуприја, вал – талас, ципела – кундура, жага – тестера* и др.
- 2) за призренско-тимочке говоре је карактеристично:
 - а) присуство лексичких архаизама, које су у централним српским говорима потиснуле лексеме каснијег порекла:

ложица 'кашика', слубе/ слба (слѣба)/ слабе 'мердевине', работи/ работа 'радити', баз/ бѣз/ боз 'зова', дома/ дом 'код куће/кући', целива 'љубити', огањ 'ватра', ножице 'маказе' (Јакушкина 2020б).

3) велику улогу у формирању дијалекатских лексичких разлика на српској територији одиграло је ширење турцизама.

Током будућег истраживања планира се мапирање добијених података и одређивање тачнијих лексичких граница међу српским говорима. Осим лингвогеографске анализе анкетна грађа пружа обиље вредних лексиколошких података, чија интерпретација такође тек предстоји.

ЛИТЕРАТУРА

- РСЈ 2007:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Јакушкина 2018:** Е. И. Якушкина, Сербская и хорватская лексика в Общеславянском лингвистическом атласе, Москва: *Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка*, 77/1, 5–11.
- Јакушкина 2020а:** Е. И. Якушкина, Лексика восточногерцеговинского и шумадийско-воеводинского диалектов сербского языка в сопоставительном аспекте, Москва: *Славянский альманах*, 3–4, 197–212.
- Јакушкина 2020б:** Е. И. Якушкина, Лексическое своеобразие призренско-тимокских говоров сербского языка, Москва: *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия «Гуманитарные науки»*, 11/2, 90–94.
- Јакушкина 2021:** Е. И. Якушкина, Сербская воеводинская лексика в сопоставительном и ареалогическом аспекте, Москва: *Вестник славянских культур*, 59, 281–293.
- Упитник за СДА:** *Uпитnik za srpskohrvatski / hrvatskosrpski dijalektološki atlas*, Институт за српски језик САНУ.

Е. И. Якушкина

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДАННЫХ СЕРБСКИХ ЛЕКСИЧЕСКИХ
ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИХ АНКЕТ

Резюме

В статье излагаются результаты сопоставительного и лингвогеографического анализа данных лексического анкетирования носителей сербских говоров по вопроснику «Сербско-хорватского диалектного атласа». Выделяются статистические показатели отношения лексики анкет разных диалектных типов к лексике литературного языка и взаимное соотношение анкет по признаку общности и различий в лексике; основные лексические изоглоссы, разделяющие сербские говоры на западные и восточные; лексические признаки западнобоснийских и призренско-тимокских говоров.

Ключевые слова: сербский язык, лингвогеография, диалектная лексикология.